

LEXICOGRAPHY OF BIBLICAL PHRASEOLOGISMS IN UKRAINIAN LANGUAGE

In the article, features of the functioning of Biblical phraseologisms (BF) in the Ukrainian language on the basis of phraseological dictionaries are considered. It is noted that biblical phraseological units (BFOs) can change their form without changing the semantics. Also, the tendency of desacralization of linguistic units to influence the transformation of semantics of Biblical expressions is clearly traced. The coexistence of phraseological units (FO) with archaisms, as well as with forms that have acquired a new sound, is a vivid testimony to the living nature of these linguistic units.

Key words: biblical phraseology; phraseological unit, Biblical expressions, lexicography.

УДК 811.161.2(091) Сковорода Г.

Гашимова А., студ.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

НАЗВИ ЛАНДШАФТІВ У СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ XVIII СТ. (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ І БАЙОК Г. СКОВОРОДИ)

У статті на матеріалі назв ландшафтів, засвідчених у поезіях і байках Г. Сковороди, показано специфіку переходу від старої української літературної мови до нової, а також з'ясовано, чи існує наступність між цими етапами розвитку української літературної мови.

Ключові слова: назви ландшафтів, староукраїнська літературна мова, нова українська літературна мова, наступність між старою українською літературною мовою і новою, Григорій Сковорода.

Мова – динамічна система, яка змінюється під впливом різних екстра- та інтра-лінгвальних чинників. Досліджуючи її в діахронії, можемо простежити, як зникають одні явища і формуються інші. Найдинамічнішим мовним рівнем є лексика, оскільки вона найповніше відбиває зміни, що відбуваються в концептуальній і мовній картинах світу народу, у його світогляді.

Староукраїнська літературна мова відображає мовний світ українця минулого. Відомо, що її останнім найвидатнішим представником був Григорій Сковорода. Специфіка мови його творчості привертала увагу багатьох дослідників; це питання докладно дослідила Л.П. Гнатюк [1].

В.М. Русанівський, характеризуючи стан староукраїнської літературної мови останнього періоду розвитку, зауважував: “Староукраїнська літературна мова у XVIII ст. продовжувала функціонувати, але перспектив дальшого розвитку не мала. Нею користувалися школярі, мандровані дяки, ... вчені поети ...; за традицією вона використовувалася у ділових документах ... Але оскільки друкована продукція нею не видавалася, її колишня слава поступово згасала”. [2, с. 144–145]. Відомо, що на зміну старій українській літературній мові приходить нова українська літературна

мова на народній основі, зачинателем якої вважають І. Котляревського, а основоположником Т. Шевченка.

Природно, що постає питання про те, чи існує наступність між старою українською літературною мовою і новою, якою була специфіка переходу від старої літературної мови до нової передусім на лексичному рівні: чи це був розрив староукраїнської писемної традиції, чи йдеться лише про ослаблення зв'язків між староукраїнською літературною мовою та новою українською. Наше дослідження лексики на позначення ландшафтів у мові поезій і байок Г. Сковороди в її проекції на сучасну українську літературну мову показує, що наступність між старою та новою українською літературною мовою існує.

Українці завжди були тісно пов'язані з природою: вони працювали на землі, випасали худобу, при цьому, мабуть, насолоджувалися краєвидами. Для них лексика на позначення ландшафтів була органічною частиною їхнього мовного світу. Відомо, що названа група лексики – одна з найбільш архаїчних, а отже, вона містить у собі важливу інформацію, відбиваючи уявлення українця про цю невід'ємну частину довкілля. Тому на прикладі саме цієї тематичної групи слів спробуємо простежити особливості переходу від старої до нової української літературної мови.

Відомо, що у своїх філософських трактатах Г. Сковорода послуговувався тією формою староукраїнської літературної мови, що здобула назву слов'яноруської, а в його поезіях і байках засвідчені риси простої мови, хоча межа між цими двома різновидами літературної мови часто буває досить умовною. В.М. Русанівський лише “простий” варіант вважав староукраїнською літературною мовою.

Л.П. Гнатюк так окреслила проблему сприйняття мови Г. Сковороди мовною свідомістю сучасного українськомовного читача: “...чимало слів, які мовною свідомістю сучасної українськомовної людини сприймаються як російські (оскільки вони вживаються в сучасній російській літературній мові, бо вона продовжувала розвиватися на тій самій основі, на якій до кінця XVIII ст. розвивалася і слов'яноруська мова), мали тривалу традицію використання на різних теренах України (не лише у книжних мовах, а й у народнорозмовному мовленні, звідки окремі діалекти успадкували давні значення слів) і в часи Г. Сковороди сприймалися староукраїнською мовною свідомістю як свої, українські” [1, с. 250].

Лексика на позначення ландшафтів допомагає нам, хоч і в мікрівимірі, побачити проблему зв'язку між старою українською літературною мовою і новою. Усього в текстах поезій і байок Сковороди засвідчено 29 лексем на позначення географічних понять. Це важливий компонент його мовного світу, адже він був мандрівним філософом, багато подорожував, тому краєвиди були для нього органічним складником концептуальної картини світу, а назви ландшафтів – мовної.

Серед назв географічних понять, які використав філософ, можна виокремити три групи. Перша з них – це лексика праслов'янського походження, яка вживалася в старослов'янській/церковнослов'янській, а також у староукраїнській літературній мові й перейшла в нову українську літературну мову. Це такі лексеми, як *гора*, *море*, *сад*, *океан*, *ріка*, *берег* тощо. Усього їх налічується 19. Впадає в око, що філософ уживав паралельно повноголосні і неповноголосні форми *болото*/блато, *берег*/брег без

додаткових конотацій. Це свідчить про те, що в мовній свідомості філософа наведені східнослов'янські/ церковнослов'янські форми були функціонально тотожними.

Привертають увагу лексеми, які є не лише назвами ландшафтів, а й мають концептуальне наповнення. До таких, зокрема, належать *гора, море, сад*. Наводимо приклади, коли вони виступають назвами ландшафтів: *“Стоит явор над горою, Все кивает головою”* (3, с. 69); *“Не хочу ѣздить на море, не хочу красных одеж”* (3, с. 62); *“Уже сады расцвѣли и соловьев навели”* (3, с. 53).

Водночас у барокову добу ці лексеми мали глибокий концептуальний зміст, про що свідчать контексти: *“Взойди, дух мой, на горы, гдѣ правда живет Свята, Гдѣ покой, тишина от вѣчных царствует лѣт”* (3, с. 52); *“Можно вѣрить, что оны всы земни здорі Оставля, взошли сердцем в небесни горы”* (3, с. 130). Наведені рядки відображають духовний потяг поета до кращого світу, де він мріяв знайти гармонію з самим собою і досконалість. Саме зі сходженням на гору Г. Сковорода ототожнював удосконалення духу і підняття його вгору, до Бога. Шлях на гору для поета був шляхом від гріховного до праведного.

Важливу роль у концептуальній картині світу Г. Сковороди, позначеній бароковими впливами, відігравав концепт *“море”*. Море для філософа – це бурхливе життя, а людина в ньому – безпомічний човник: *“Чолнок мой бури вихр шатает, Се в бездну! Се выспрь вергает! Ах нѣсть мнѣ днесь мира! И нѣсть мнѣ навклира! Се мя море пожирает!”* (3, с. 83). Сковорода стверджував, що *“Обрѣтшии средѣ моря своея воли Божію волю, обрѣте кифу, сирѣчь гавань оную...”* (3, с. 83). З останніх наведених рядків випливає уявлення про те, що людина, перебуваючи в житейському морі, завжди намагається знайти тиху гавань, тобто досконалість і гармонію. Отже, море – не просто життя, а все земне, гріховне, якому протиставляється праведність, втілена в образі гавані.

Концепт *“сад”* був також типовим для доби бароко, але Сковорода наповнив його новим змістом. *“О Боже мой! ты мнѣ сад”* (3, с. 54); *“Щаслив тот и без утѣх, кто побѣдил смертныи грѣх. Душа его – Божій град. Душа его – Божій сад”* (3, с. 54); *“Ты сад напой, сей святыи сад, Током вод благочестивых 3 самых апостольских ключем”* (3, с. 80). Він проводить паралель між садом і Богом. Сад для філософа – уособлення і досконалої людської душі; лише та людина, що прагне гармонії з собою і довершеності, подібна до квітучого саду. Отже, мислитель вважає душу/сад втіленням чогось божественного, частиною Бога в людині.

Отже, названі лексеми позначали не лише ландшафти; вони були важливим складником концептуальної картини світу філософа, яка зазнала барокового впливу.

Друга виокремлена нами група назв ландшафтів – це лексика, що не перейшла в нову українську літературну мову, але є органічним складником сучасної російської. Так сталося через те, що нова українська літературна мова постала на народнорозмовній основі, а російська літературна мова продовжувала традиції староросійської літературної, яка за своїм лексичним складом була близькою до літературної староукраїнської. Тому бачимо такі книжні елементи в мові Григорія Сковороди, як *источник, пещера, родник, роца* тощо. Перші дві з цих лексем засвідчені вже в першій літературно-писемній мові слов'ян – старослов'янській [11, с. 272, 445].

Третя група назв ландшафтів – лексеми, які словниками української мови зафіксовані, а сучасною мовною свідомістю не сприймаються як українські: *пустыня*, *ручай*. Причиною тому є те, що ці слова є складником лексики сучасної російської літературної мови, яка сформувалася на тій самій основі, що й слов'янорусський варіант староукраїнської літературної мови (зауважимо, що у формі *пустыни* перша зі згаданих лексем була відома вже в старослов'янській мові [11, с. 557]).

Усі наведені вище слова були органічним елементом староукраїнської літературної мови, свідченням чого є те, що вони зафіксовані в українських пам'ятках XVI–XVIII століть. Наприклад, у словнику Г. Дидик-Меуш і О. Слободзяник “Українські краєвиди XVI–XVIII століть” читаємо: *источникъ* (*источникъ*, *источьникъ*) ‘джерело’ [6, с. 155]; *пустыня* (*пустына*) 1. ‘посушлива місцевість із бідною рослинністю або без рослинності; пустеля’; *печера* ‘ущелина, печера’ [6, с. 250]; *пещера* ‘те саме, що печера’ [6, с. 250]; *печара* ‘те саме, що печера’ [6, с. 250]; *роща* ‘невеликий ліс (перев. листяний)’ [6, с. 289] тощо. Контексти до словникових статей в “Українських краєвидах” є переконливим свідченням того, що ці лексеми активно функціонували і в XVI, і в XVII, і у XVIII століттях, а отже, були органічною складовою частиною староукраїнської літературної мови.

Прикметним є те, що 17 лексем на позначення ландшафтів із тих, що представлені в мові поезій і байок Григорія Сковороди, засвідчені також у мові творів Тараса Шевченка. Серед них є зокрема *пещера* (поряд із загальноновживаним фонетичним варіантом *печера*), *пустыня*; останню з наведених лексем основоположник нової української літературної мови використав 26 разів [8, т. 2, 181]; отже, вона належала до ядра його словника.

Привертає увагу історія вживання лексеми *пустыня* в українській літературній мові XX – поч. XXI ст. Одинадцятитомник фіксує її у трьох значеннях: 1. ‘те саме, що пустеля’. 2 *заст.* ‘запустіння’. 3. *діал.* ‘пустир’ [9, т. 8, с. 399]. Тут же засвідчено такі похідні: *пустинний*, *пустинник*, *пустинництво*, *пустинниця*, *пустинницький*, *пустинно* [9, т. 8, с. 399]. Один із найновіших словників української мови – “Словник української мови” за ред. В.В. Жайворонка (2012) фіксує лише два перших значення, а з похідних лише *пустинний* і *пустинно* [10, с. 938]. Образно кажучи, бачимо, як упродовж останніх неповних п'ятдесяти років *пустеля* витісняє *пустинню*.

Проте і третє зафіксоване СУМом значення продовжує таки жити в діалектах. Так, “Словник західнополіських говірок” Г. Аркушина фіксує лексему *пустыня* у значенні “місце, де нічого, крім бур'яну, не росте” [5, т. 2, с. 107].

Окремого пояснення потребує вжита Сковородою лексема *ручайок*. *Ручай*, *ручайок* можуть видаватися з позицій сучасної мовної свідомості неукраїнськими, замість них зазвичай використовують *струмок*, *струмочок*, тоді як у російській – *ручай*, *ручайек*. Проте однозначні лексеми *ручай*, *ручайок* без ремарок фіксує одинадцятитомний “Словник української мови” [10, т. 8, с. 916]; “Словник української мови” за ред. В.В. Жайворонка засвідчує *ручай* [9, с. 1016]. І. Огієнко у своєму “Етимолого-семантичному словнику української мови” висловив цікаве спостереження щодо відмінності в уживанні цього слова в Західній і Східній Україні: “*Ручай* – ... з давнього

ручай, часте в Західній Україні, де підтримується і польським *ruszaj*, на Сході частіше – *струмок*” [7, т. 4, с. 211].

Отже, лексика на позначення ландшафтів, яку використав у своїх поезіях і байках Григорій Сковорода, допомагає нам з'ясувати питання про спадкоємність між староукраїнською літературною мовою та новою. Дослідивши цю групу слів у проекції на сучасну українську літературну мову, ми з'ясували, що розрив, про який говорять деякі дослідники, не відбувся, хоча й зв'язки дещо ослабли. Більшість лексем на позначення ландшафтів, які вживав Сковорода, стали надбанням нової української літературної мови. Ті лексеми, що не увійшли до її словника, зараз активно функціонують у російській мові, але були органічним складником староукраїнської писемної традиції, як і староросійської; обидві ці традиції значною мірою спиралися на церковнослов'янську / старослов'янську лексику.

Назви ландшафтів у мові поезій і байок Григорія Сковороди доводять, що стара українська літературна мова і нова мають досить тісні зв'язки, хоч певний пласт лексики не увійшов до складу останньої. Але він досі наявний у діалектах, що свідчить про давність його походження і природну належність до української мови. Отже, можна говорити про наступність між старою українською літературною мовою і новою, але водночас – і про деяке ослаблення зв'язків між ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гнатюк Л.П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції / Лідія Павлівна Гнатюк. – Київ: ВПЦ “Київський університет”, 2010. – 446 с. 2. Русанівський В.М. Історія української літературної мови : підруч. для студентів гуманіт. спец. вищ. навч. закладів / В.М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 391 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

3. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. – Харків: Майдан, 2016. – 1400с. 4. Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1–6.

СЛОВНИКИ

5. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Григорій Львович Аркушин. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. 6. Дидик-Меуш Г., Слободзяник О. Українські красовиди XVI–XVIII ст. Слово – текст – словник. – Львів, 2015. – 384 с. 7. Лларіон, (Огієнко. І.; митрополит) Етимологічно-семантичний словник української мови = Etymological and semantic dictionary of the Ukrainian language : [у 4 т.] / Митрополит Лларіон ; за ред. Ю. Мулика-Луцика. – Вінніпег : Волинь, 1979 – 1994. – (Інститут дослідів Волині ; ч. 39). 8. Словник мови Шевченка: В двох томах / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Редкол. В.С. Ващенко (відповід. ред.) та ін. – К. : Наук. думка. – 1964. Т. 1: А – Н / Ред. тому: Т.К. Черторизька. – 1964. – 484 с.; СШ. II – Словник мови Шевченка: В двох томах / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Редкол. В.С. Ващенко (відповід. ред.) та ін. – К. : Наук. думка. – 1964. Т. 2: О – Я / Ред. тому: В.Г. Маринченко, Л.О. Родніна. – 1964. – 569 с.; 9. Словник української мови / Відп. ред. В.В. Жайворонок. – К. : ВЦ “Просвіта”, 2012. 10. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР; редкол. І.К. Білодід [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970-1980. 11. Старославянський словарь

(по рукописям X-XI веков) / Под ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. – 2 изд., стереотип. – М. : Русский язык, 1999. – 842 с.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2018.

*Гашимова А., студ.,
Институт филологии КНУ им. Тараса Шевченко, Киев*

НАЗВАНИЯ ЛАНДШАФТОВ В СТАРОУКРАИНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ XVIII В. (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ И БАСЕН Г. СКОВОРОДЫ)

В статье на материале названий ландшафтов, зафиксированных в текстах поэтических произведений и басен Г. Сковороды, показана специфика перехода от старого к новому украинскому литературному языку, а также выяснено, существует ли преемственность между этими этапами развития украинского литературного языка.

Ключевые слова: названия ландшафтов, староукраинский литературный язык, новый украинский литературный язык, преемственность, Григорий Сковорода.

*Hashimova A., stud.
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

THE NAMES OF LANDSCAPES IN OLD-UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE OF XVIII CENTURY (BASED ON POETIC TEXTS AND FABLES BY SCOVORODA)

The article is based on materials of the names of landscapes and traces the process of transition from old to new Ukrainian literary language. Basing on comparative analysis, it was determined whether there is continuity between these development stages of Ukrainian literary language.

Key words: names of landscapes, old Ukrainian literary language, new Ukrainian literary language, continuity, Hrygorii Skovoroda.

УДК 81'27

*Гдешинська А.В., студентка
Институт філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ*

ПРАГМАТИЧНА АДАПТАЦІЯ АНГЛОМОВНИХ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ МЕДИЧНОЇ ТЕМАТИКИ

Статтю присвячено аналізу прагматичної адаптації англomовних публіцистичних текстів медичної тематики. Розглянуто причини прагматичної адаптації, а також характеристики адресатів повідомлення. У фокусі уваги також знаходиться питання медичної грамотності адресатів як основна умова прагматичної адаптації медичних текстів.

Ключові слова: прагматична адаптація, адекватне сприйняття, адресат тексту, перекладу, підготовані та непідготовані читачі.